visat.

primavera 2024

Italo Calvino i nosaltres

Pep Sanz Datzira

El 1988 Josep M. Castellet publicava *Els escenaris de la memòria*, en què recordava així l'escriptor italià que ens ocupa: «De Calvino, no en puc parlar ara per una mena de bloqueig emocional i mental i perquè convé que, amb el temps, la memòria es decanti o faci el seu paper de separar el gra de la palla. D'altra banda, els seus darrers llibres m'han colpit massa, i em fa por barrejar lectures recents amb records antics».[1] La intensitat que expressava el crític pel que fa a la vivència que havia tingut de l'autor italià (com a lector, i també en el tracte personal), sembla congruent amb el determini amb què la literatura catalana ha fet seus els títols calvinians: avui les obres traduïdes al llarg de gairebé sis dècades depassen la quinzena, i l'interès que desperta als lectors sembla, encara, ben viu.

Tot seguit ens fixarem en alguns elements que permeten de mesurar aquest entusiasme, començant per l'edició de títols de Calvino en català, que s'inaugura, el 1965, de la mà de Maria Aurèlia Capmany. La relació que apuntarem tot seguit té un inevitable caràcter d'inventari, que podem excusar atenent a l'interès que té veure de manera més o menys sistemàtica el valor quantitatiu d'aquesta presència en la literatura de les últimes dècades. Prescindim, això sí, d'indicar les reedicions o reimpressions dels títols, però cal tenir en compte que, en molts casos, parlem d'obres que han fet forat en el mercat editorial amb diverses edicions. També deixem de banda algunes traduccions esparses, aparegudes en revistes literàries a partir dels anys vuitanta. Val a dir que abans d'arribar a les llibreries traduït, Calvino havia tingut contacte amb alguns agents culturals de la Barcelona del final dels anys cinquanta i els primers seixanta. Tal com ha estudiat Francesco Luti,[2] fou, sobretot, a partir de conèixer Carlos Barral, i arran de participar en el Primer Coloquio Internacional sobre Novela, organitzat per Seix Barral, que l'italià va viatjar per primera vegada a Catalunya i va establir relació amb alguns autors i editors de Barcelona.

Obres en català

Així, l'interès de Josep M. Castellet sembla que fou clau perquè, entre el 1965 i el 1967, es publiquessin els dos primers títols de Calvino en català, que eren, també, les primeres obres de l'escriptor publicades a l'Espanya franquista, en qualsevol llengua. *El baró rampant*, traduït el 1965, com avançàvem, per Maria Aurèlia Capmany, fou publicat, com *El cavaller inexistent* (en traducció de Francesc Vallverdú del 1967), a Edicions 62, que dirigia Castellet. Des de les pàgines de *Destino*, Guillermo Díaz-Plaja s'encarregava de saludar la primera traducció que inaugurava la presència de Calvino a la literatura catalana, en una nota a propòsit d'Álvaro Cunqueiro, en la qual esmentava altres autors de literatura fantàstica, com Perucho, Borges o Queneau.[3]

Cal esperar vint anys per trobar noves traduccions de Calvino al català: el 1985 hi ha una efervescència de títols. És l'any de la mort de l'escriptor, el 19 de setembre, per la qual cosa sembla difícil que les traduccions responguin directament a aquest fet, atès que les dates són massa ajustades. En tot cas, *Les ciutats invisibles* (traduït per Francesc Sales a Empúries); *Marcovaldo o les estacions a la ciutat* (en traducció de Carme Arenas, a La Magrana); *Palomar* (traslladat per Maria Antònia Oliver, a Laia), i *El castell dels destins encreuats* (versió de M. Dolors Ventós, a Laertes) coincideixen, en un mateix any, a les llibreries. La febre calviniana s'allargassa, encara, el 1986, amb la publicació de *Les cosmicòmiques* (traducció de Francesc Miravitlles a La Magrana). El 1987, amb l'aparició de *Si una nit d'hivern un viatger* (traducció de Montserrat Puig), Calvino s'afegeix a la nòmina d'autors de «Les Millors Obres de la Literatura Universal», una col·lecció d'Edicions 62 amb una evident voluntat canonitzadora.

En el canvi de segle, el mercat editorial en català viu una nova revifalla de l'interès per l'escriptor: després de la traducció d'*El vescomte migpartit*, a càrrec de Jaume Pomar (a Edicions 62, el 1994), l'any 2000 es publica un nou volum de «Les Millors Obres de la Literatura Universal», amb la cèlebre trilogia *Els nostres avantpassats*. En aquesta ocasió Xavier Lloveras s'encarrega de traduir per a Edicions 62 els tres títols (*El vescomte migpartit*, *El baró rampant* i *El cavaller inexistent*), el segon dels quals Edicions 62 edita, també, per separat. *Lliçons americanes: sis propostes per al*

pròxim mil·lenni, en traducció d'Anna Casassas, veu la llum a la mateixa editorial, també l'any 2000.

Per acabar l'inventari, són dels últims anys les traduccions de *Totes les cosmicòmiques* (2011), signada per Xavier Lloveras i Francesc Miravitlles a Edicions 62; *Un dia d'eleccions* (2012), traduït també per Lloveras a Labutxaca; *Els amors difícils* (2014), en traducció de Teresa Muñoz Lloret a Edicions 62, editora i traductora que també publiquen *Per què llegir els clàssics* (2016). Finalment, *L'especulació immobiliària* (2017), en traducció d'Oriol Ponsatí-Murlà a Edicions 62, i *L'últim és el corb* (2023), en versió de Pau Vidal a Comanegra, completen la relació fins avui. La publicació d'aquest últim volum, projectat amb motiu del centenari del naixement de l'escriptor, va servir per difondre el conte «Peixos grossos, peixos petits» en unes condicions poc habituals: la revista digital *Paper de vidre* va publicar-lo perquè inicialment estava destinat a formar part del volum de Comanegra, però seguint l'última versió de Calvino d'*Ultimo viene il corvo*, en quedà fora. Els editors de la revista presentaven el conte així:

> Perquè senyores i senyores publiquem un conte inèdit d'Italo Calvino. I no ha estat fàcil. Ens hem llançat a negociar amb l'agent literari més temut, i el nostre projecte altruista, explicat amb l'entusiasme que ens fa de motor, ha servit per convence'l de poder publicar aquest conte aquí, a casa nostra, durant un període limitat. Estem d'enhorabona. Vestim de diumenge. Afegim-hi la complicitat de l'editor i amic Jordi Puig i del traductor i vell còmplice de mil batalletes Pau Vidal i la festa serà sonada. Calvino no necessita presentacions. I si a algú n'hi cal una, que en llegeixi aquest conte. Nosaltres ara fantasiejarem amb la idea d'un lector que descobreix Calvino avui, 15 d'octubre de 2023, amb aquests peixos.

Més enllà de les traduccions, els últims anys s'han publicat alguns textos que, d'una manera o altra, homenatgen o s'inspiren en obres de Calvino. Així, el 2017 Manel Ollé publicava l'assaig «Set horitzons per a la propera quinzena»,[4] inspirant-se en les propostes calvinianes per al nou mil·lenni. Més recentment, tal com assenyalava Ponç Puigdevall a l'article «Torna Calvino»,[5] tant la novel·la *El senyor Palomar* (2021), de Tina Vallès, com els títols *Si un*

dit assenyala la lluna (2021), de Toni Pou, i *La verda és porta* (2021), de Joan Todó, que comença emulant *Si una nit d'hivern un viatger*, il·lustren els ressons calvinians que arriben a la literatura dels nostres dies.

Calvino i la traducció

El 2002, el número 8 de *Quaderns. Revista de Traducció* donava a conèixer uns textos de Calvino de primera importància per saber-ne les idees sobre la traducció, que interessen més enllà de la representativitat de qui els signa. Marcel Ortín[6] s'encarregava de presentar «Sobre l'art de traduir» (1963), i «Traduir és la manera de llegir de debò un text» (1982), dos assajos fins aleshores inèdits en català, que Miquel Edo traduïa.[7]

El primer és una extensa carta que l'autor havia enviat a la revista *Paragone. Letteratura*, a propòsit d'una ressenya crítica amb la traducció italiana de *Passage to India*, la novel·la d'E. M. Forster. A banda de recriminar al ressenyador, Claudio Gorlier, les crítiques poc fonamentades que feia de la traducció, Calvino hi desenvolupa algunes idees sobre els reptes de la traducció literària, sobre la responsabilitat de la crítica envers la traducció, i també, rebatent un dels retrets de Gorlier a la traducció de Forster, sobre alguns aspectes de la llengua literària, que resulten especialment il·luminadors llegits des de la perspectiva de la literatura catalana, en què les discussions sobre els models de llengua literària i el paper que hi té la traducció han estat, sovint, font d'enceses controvèrsies, de vegades amb més interessos ideològics que no pas filològics.

Així, a propòsit del paper de la crítica respecte de les traduccions literàries, Calvino (que treballà bona part de la seva vida com a empleat a Einaudi) valorava que, en un moment d'expansió editorial com el que es vivia aleshores, era necessària una crítica que s'ocupés, també, de les traduccions. En les consideracions de l'escriptor hi sobresurt la visió polièdrica del sistema literari, en què cada agent té el seu paper. Per això, reivindica la importància de la premsa i les revistes literàries i reclama que la crítica a les traduccions segueixi un mètode: «Judici tècnic, abans que de gust: en aquest terreny els marges del que és opinable, marges dins dels quals sempre fluctua el judici literari, són molt més estrets». Així, a propòsit de la traducció de Forster, pondera que si el seu criteri sobre

la qualitat del text en italià difereix tant del que el crític expressa, «no és una qüestió subjectiva o de "punts de vista". O s'equivoca ell, o m'equivoco jo». L'aposta per aquesta visió metòdica, fins i tot tècnica, pel que fa a les possibles virtuts o defectes de la llengua literària, no comporta –com es podria estar temptat d'inferir– una visió asèptica ni desapassionada de l'idioma, sinó tot el contrari. L'ideal de Calvino neix de l'amor per la llengua, que contraposa a la visió esbiaixada dels qui pregonen o practiquen «una llengua abstracta i immòbil». Aquest ideal, més que no pas per una inflamació romàntica de tall essencialista, s'explica per una qüestió nerviosa, «neix d'una altra mena de disposició d'ànim, vibra d'una altra mena de neurosi, més aguda». Per això, l'escriptor ironitza: «En secret vaig somiant que, d'aquí a poc temps, dividit el reialme de les lletres en les dues faccions enfrontades dels tradicionalistes i els innovadors, units per una idèntica insensibilitat envers la paraula, finalment podré escriure obres clandestines, tot perseguint un ideal de prosa moderna digne de ser transmès a les generacions que qui sap quan tornaran a comprendre…».

El segon assaig traslladat per Edo, «Traduir és la manera de llegir de debò un text», planteja també diverses qüestions d'interès tant pel que fa pròpiament als reptes que ha d'assumir el traductor com, reprenent qüestions apuntades en el text del 1963, pel que fa a les particularitats de la llengua literària i, especialment, a alguns condicionants que afecten l'italià. Així, davant de la potencial virtut que podria tenir una llengua literària més plana, menys ambigua, més «traduïble» (menys local? Més universal?), Calvino incideix, una vegada més, en la importància decisiva de l'estil i en les subtilitats d'un text (finalment, sempre lingüístiques) per copsar-ne el valor: «Se sol pensar que és més exportable l'escriptor que escriu en un to neutre, que crea menys problemes a l'hora de traduir-lo. Però també aquesta la trobo una idea superficial […]. La comunicació s'ha d'establir mitjançant l'accent personal de l'escriptor, i això es pot produir amb un registre corrent, col·loquial, acostat al llenguatge del periodisme més viu i brillant; o pot ser una comunicació més intensa, més introvertida, més complexa, com és la de l'expressió literària». Seguint una màxima predicada per tota una llarga tradició que entén que el trasllat entre llengües és, fet i fet, un quefer taumatúrgic, Calvino assevera que «la literatura de debò, també la que és en prosa, treballa tota ella a la ratlla de la intraduïbilitat de cada

llengua». Per il·lustrar aquesta creença, recorre a algunes experiències pròpies com a escriptor, quan s'ha llegit en altres llengües que entén, i això el porta a aprofundir en certes particularitats de l'italià literari, especialment pel que fa a la distància entre la llengua parlada i la llengua escrita. D'aquí en deriva que l'escriptor italià visqui «sempre o gairebé sempre en un estat de neurosi lingüística. Ha d'inventar-se el llenguatge en el qual ha d'escriure, abans d'inventar-se les coses que ha d'escriure». A partir d'aquests condicionants «interns», per dir-ho així, de la literatura italiana sobre els reptes de llenguatge amb els quals s'enfronta l'escriptor, Calvino introdueix una reflexió sobre el paper ineludible de la traducció com a part de la cultura. Per això, defensa que «la literatura italiana és un component necessari de la gran literatura moderna i mereix ser llegida i traduïda, perquè l'escriptor italià, contràriament a allò que es pensa, no és mai en un estat eufòric, joiós, solar. En general té un temperament depressiu, però amb un matís irònic». Aquest matís, en literatura, es juga ineludiblement en una destresa lingüística que malda per traduir una visió del món –de la vida– simultàniament desenganyada i tossuda, crítica i constructiva, mordaç i bonhomiosa: «És per això que, per molt difícil que sigui traduir els italians, val la pena de fer-ho: per viure tots amb el màxim d'alegria possible la desesperació universal. Si el món té cada vegada menys seny, l'única cosa que podem mirar de fer és donar-li un estil». Una oferta temptadora.

[1] Castellet, Josep M. (1995 [1988]). *Els escenaris de la memòria*. Barcelona: Edicions 62, p. 124. Sobre la relació entre tots dos escriptors, vegeu també: Muñoz Lloret, Teresa (2006). *Josep M. Castellet: retrat de personatge en grup*. Barcelona: Edicions 62.

[2] Luti, Francesco (2023). «Italo Calvino. I giorni di Barcellona». *Quaderns d'Italià*, 28, p. 225-240.

[3] Díaz-Plaja, Guillermo (1966). «Cunqueiro y lo fantástico». *Destino*, 1486, (gener), p. 36.

[4] Ollé, Manel (2016-2017). «Set horitzons per a la propera quinzena». *L'Espill*, 54-55, p. 78-92.

[5] Puigdevall, Ponç (2022). «Torna Calvino». *El País. Quadern*, 1883,

(6 febrer), p. 6.

[6] Ortín, Marcel (2002). «Dos escrits d'Italo Calvino sobre la traducció literària». *Quaderns. Revista de Traducció*, 8, p. 101-105.

[7] Calvino, Italo (2002). «Sobre l'art de traduir», «Traduir és la manera de llegir de debò un text». Traducció de Miquel Edo. *Quaderns. Revista de Traducció*, 8, p. 107-114 i 115-118. Totes les citacions que segueixen provenen d'aquesta referència.